

տուրք կուտան Սերուացիք Յամանցւոց, եւ իրենք կհամրուին Ռուսաց եւ Աւստրիացւոց պաշտպանութեանը տակ :

Բոլոր Սերուիան 1000-էն աւելի մանր վիճակներ կամ գաւառակներ կբաժնուի. 300-ի չափ եկեղեցիք կան մէջը, 40-ի չափ վանք եւ 270 դպրոց, 5-ը մեծ ու բաւական երեւելի :

Սերուիոյ գլխաւոր քաղաքներն են՝ Պելլրատ, Սեմենտրէ, Քրակույեվաց, Նիշ եւ Նովիպազար: Սոցա մէջ ամենէն ամուր ու ծաղկած քաղաքն է Պել-

կրատը (որ սրբօրէն *ճերմակ քաղաք* ըսել է), Դանուբ գետին վրայ շինուած. 35,000 բնակիչ ունի. նաւահանգիստը նաւերը անպակաս, եւ վաճառականութիւնը բանուկ: Հին շէնքերուն մէջ երեւելի են մզկիթները, եկեղեցիներն ու նաւարանը: — Անուանի են Պելլրատի կապերը, զէնքերը, մետաքսէ ու բամպակէ գործուածքները, եւ այլն:

Պելլրատ Յամանցւոց պատմութեանը մէջ շատ անուանի է, վասն զի քանի մը անգամ անոնց ձեռքը անցեր ու նորէն ետ առնուեր է մեծամեծ պատերազմներով ու երկար պաշարմունքներով:

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՒՏԸ.

Կ Ա Մ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿՈՒԹԹԵՄՊԵՐԿ

(Նարայարոսիւն. Տես էջ 151.)

Տախտակի վերայ տպագրութիւնը հարկւրաւոր տարիներով առաջ յայտնուած էր Զինացւոց մէջ, եւ փոքր մի յառաջ կամ յետոյ, այսինքն գրեթէ 1400 թուականին սկիզբները խաղալու թղթին (*) եւ ուրիշ պատկերներու համար փոխադրուած էր եւրոպայ, որոց վերայ պէտք եղած ժամանակին կփորագրէին նաեւ քանի մի տառ կամ խօսք: Այդպիսի տպագրութիւնը մասնաւորապէս կգործածուէր Հոլանտայի մէջ, ուր յետոյ խաղալու թղթէն ու ձեւակերպութենէն զատ՝ կտրպագրէին տախտակներու վերայ նաեւ սրբոց պատկերներ, տակը գրելով եկեղեցւոյ մէջ կարդալու աղօթքներ եւ դպրատանց համար ցուցակներ: Այս պատճառաւ Հոլանտացիք ջանացին ցուցանել թէ այժմեան տպագրութեան հնարողը՝ իւրեանց *Lauréat de l'Académie des Sciences* անունով քաղաքակիցն էր: Բայց իզուր. վասն զի նորա մամուլէն ելած թերթերուն վերայ (որ մինչեւ ցայսօր կպահուին եւրոպայի գլխաւոր տէրութեանց թանգարանները, եւ մասնաւորապէս Պաւերայի Միւնիխ մայրաքաղաքին մատենադարանը) եւ թէ լաւ նկատուի, իսկոյն կտեսնուի որ Պ. Քոսթէն Հոլանտացին՝ միայն տախտակի վերայ

տառեր փորելով տպագրեր է որ եւ իցէ բառ կամ բան, ինչպէս որ սրբոց կամ ուրիշ պատկերները. բայց այն բաւական չէր տպագրութեան գիւտը իրեն սեպհականելու համար, եւ Կոսթթեմպէրկին վսեմ հանձարն ու փառքը՝ գլխաւորապէս այս կտորին մէջ կփայլի, որ հնարեց շարժական տառեր ձուլել՝ մետաղէ կամ կապարէ, ու արեգական ճառագայթիցը պէս տարածեց լուսաւորութիւնը աշխարհիս մէկ ծայրէն մինչեւ ի միւսը:

1852 թուականին Մայնց քաղաքին բնակիչները իրաւամբ պարծենալով իւրեանց անմահ հայրենակցին վերայ, ստորագրութիւն բացին հոյակապ արձան մի կանգնելու նորա անմոռաց յիշատակին, եւ շնորհակալու մտօք ձեռնառութեան հրաւիրեցին բոլոր աշխարհիս լուսաւորեալ մարդիկը: Յոյս կար որ ամէն մարդ՝ ով որ գիրք կարդալու օգուտը կճանաչէ, մինչեւ անգամ ով որ ձեռքին մէջ կբռնէ այն յայտարարութիւնը՝ յորում յիշուած էր Կոսթթեմպէրկի արձանին համար ստորագրութիւնը, անպատճառ կօզնէ նորա հայրենակիցներուն: Շատերը կարծէին թէ այնքան փող կփողուի որ մէկ եկեղեցի կկառուցանեն, ու նորա մէջ ոսկիէ արձան կկանգնեն Կոսթթեմպէրկի համար. բայց այն յոյսերը իզուր ելան: Վերջապէս միայն այնքան փող ժողովուեցաւ որ որոշեցին արձանը շինել տալ Թորվալսսէնին:

(*) Խաղալու Թուղթը 1392 թուականին Փարիզ հնարունցաւ ժաքմէն *Կրենքօնէ* գաղղիացւոյն ձեռքովը, Կարոլոս 2 Թագաւորին հիւանդութեան ժամանակը զինքը գրօսեցրնելու համար:

Այն հռչակաւոր քանդակագործը մեծ ուրախութեամբ յանձն առաւ, եւ արժանապէս կատարեց իւր խոստումը:

Երբ 1857-ին օգոստոսի 14-ին Կուլթեմպէրլի արձանը պիտի բացուէր Մայնց քաղաքի դիւսաւոր հրապարակին մէջ, շրջակայ քաղաքներուն ու գիւղերուն բնակիչները լցուած էին քաղաքին փողոցները (*). այլ եւ զանազան տէրութիւններէ եկած էին 15,000-ի չափ օտարական այցելուք: Առաւօտեան 6-րդ ժամէն սկսած՝ ժողովրդեան բազմութիւնը մէկ մտքով ու սիրով կոպատէին մասնակից դառնալ այն լուսաւորեալ երկրին լուսատու մարդոյն արձան կանգնուելու փառաւոր հանգիսին: Ութերորդ ժամուն՝ ժամերգութիւնը սկսաւ մայր եկեղեցւոյն մէջ, եւ քանի մի վայրկեանէն բազմութեամբ արանց եւ կանանց լցուեցաւ: Մայնց քաղաքին արքեպիսկոպոսը աստուածային պաշտամունքը կատարեց, եւ առաջին Աստուածաշունչը որ տպուած էր Կուլթեմպէրլի ձեռքով՝ փառաւորապէս բացուած ու գրուած էր սեղանին վերայ: Ժամերգութիւնը աւարտելէն յետոյ՝ եկեղեցականներն ու ժողովուրդները անհամար բազմութեամբ դիմեցին դէպ ի այն հրապարակը՝ ուր պիտի բացուէր Կուլթեմպէրլին արձանը: Սահմանեալ տեղը հասնելուն պէս՝ վարագոյրը բացուեցաւ, ու երեւեցաւ Կուլթեմպէրլին դեղեցիկ արձանը, որոյ շրջակայ լայն բեմը զարդարուած էր եւրոպական տէրութեանց դիւսաւոր քաղաքներուն նշաններով, եւ դէմքը կարծես թէ կծիծաղէր այն երախտագէտ ժողովրդեան հետ: Արքեպիսկոպոսին քանի մի ազօթքներ կարգալէն յետոյ, շատ մը ճառեր կարդացուեցան արձանին ստորոտը, որոց վերջնապէս պէս՝ զօրապետը նշան տրւաւ ու մէկէն թնդացին երկու խումբ զօրաց երաժիշտներու թմբուկները, սրինգներն ու տաւիղները: Նոցա դադարելէն յետոյ, առաջ լուեցաւ միայն ձայնաւոր աղայոց երգեցողութիւնը, որ գովեստներ երգեցին Կուլթեմպէրլին հոյակապ անուանը. յետոյ՝ երբ թնդանօթները սկսան արձակել՝ միացան նոցա հետ եւ ժողովրդեան ձայները, ծափահարութիւններն ու կեցցէները: Կէսօրէն վերջը քաղաքին մէջ զբօսարաններ նշանակուած էին երաժշտաց խումբերով. կային նաեւ

հասարակաց ճաշեր, կոչունքներ. իսկ երեկոյին՝ խնջոյքներ, բնթիւրքներ, եւ փողոցները սովորականէն աւելի զարդարուած էին կաղային լուսով: Այն տօնախմբութիւնը չորս օր երկարեցաւ: Մէկ փողոց մի չկար որ լուսկենար, եւ ոչ մէկ տուն՝ որ արտամութեան մէջ լինէր. այլ ամէնքը գոհ, ամէնքը ուրախ, եւ ամէնքը հայրենեաց սիրովը լցուած:

Տպագրութեան հրաշալի գիւտին հետ պատմելով Կուլթեմպէրլի վարքը, առանց որոյ անկատար կլինէր պատմութիւնը, մեր նպատակը այն չէր միայն որ Կուլթեմպէրլին ո՞վ եւ ո՞ր քաղաքէն եղածը յայտնեմք. այլ եւ օրինակ առնուած նորա անձանձիր աշխատութիւնը, որ յաղթելով ամենայն դժուարութեանց՝ դասաւ ու կատարեալագործեց այս հիանալի արուեստը. օրինակ առնուած նորա ազգայնոց երախտագիտութենէն, միանգամայն եւ ուրիշ լուսաւորեալ ազգերէն՝ նորա սքանչելի գիւտը արժանապէս իզորձ գնելու նաեւ մեր ազգին մէջ, եւ ոչ թէ անձնական վրէժխնդրութիւններ հրատարակելով՝ միոյն կամ միւսին անունը պախարակելու . . . :

Տպագրութեան նպատակը, ինչպէս որ յայտնի է, դիւսաւորապէս ազգային ուսումն ու գիտութիւն տարածել, ազգին աստուածապաշտութիւն եւ քաղաքակրթութիւն սովորեցնել, յառաջագիւժութեան յորդորող խորհրդածութիւններ անել, ազգին լեզուն մըշակել եւ ուրիշ սոցա նման օգտակար բաներ հրատարակելն է. ուստի եւ ո՞ր եւ իցէ մատենագիր պէտք է միշտ աչքին առաջը պահէ իւր յանձն առած վեմ պարտականութիւնը, եւ երբեք չխոտորի ուղիղ ճանապարհէն:

Իհարկէ մատենագիրը կամ լրագրի խմբագրիչն եւս իրեւ մարդ սխալական՝ անկարելի է որ չսխալի երբեմն. բայց մեր խօսքը այնպիսի մանր սխալանաց վերայ չէ, այլ այն հրաբորբը երեւակայութեանց վերայ որ երբեմն վիպասանական ձեւով, երբեմն ճանապարհորդութեան եղանակով եւ երբեմն պատմական ոճով, ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը մէկ կողմը կձգեն եւ յականէ յանուանէ միմեանց պակասութիւնները հրատարակելով՝ թէ իւրեանց պատիւը եւ թէ ժողովրդոց սիրտը կկտրեն ու կը պաղեցնեն:

(*) Կուլթեմպէրլին արձան կանգնուած է նաեւ Սփրասպուրկ քաղաքին մէջ՝ Նոյնպիսի մեծահանդէս տօնախմբութեամբ:

Իննեւտասներորդ դարուս սկիզբները գողցես նոր կենդանութիւն առաւ նաեւ մեր ազգը՝ տպագրութեան արուեստին ծաղկելովը. բայց 1823 թուականէն ետքը տպագրութիւնը աւելի առաջ երթալով՝ օրագիրներ եւս սկսան հրատարակուիլ ու շատնալ մեր մէջ: Այս յայտնի է թէ ինչպէս որ լեզուի մը հարստութիւնը գրականութեան տարածուելովը կլինի, այսպէս եւս սր եւ իցէ ազգի մէջ օրագրաց կամ լրագրաց շատութիւնը՝ ազգային բարոյական դաստիարակութեան, եւ ամէն տեսակ քաղաքակրթութեան եւ լուսաւորութեան դիւրութիւնն է. իսկ դիւրութիւնները ըստ մեծի մասին յառաջացած են տպագրութեան ձեռքովը, որ նաւին առագաստները լցուցանող հողմայնման՝ լուսաւորութիւնը առաջ քշեց եւ տարաւ այնպիսի անկարծելի արագութեամբ, որ եթէ ինքը՝ այն մարդկութեան բարերար կութեամբէրկը՝ իւր աչքովը տեսնէր, զարմացմամբ պիտի նայէր իւր հրաշալի գիւտին յաջողութեանը վերայ. եւ այս է պատճառը որ կասեն թէ «Ազգի մի լուսաւորութեան չափը՝ իւր մէջ ունեցած տպարաններու շատութենէն կճանչցուի»: Ուրեմն եթէ տպարանն ու տպագրութիւնը այսքան մեծ նշա-

նակութիւն ունին աշխարհիս մէջ, պէտք է որ մեր եւս ճանաչելով նորա թանկ արժեղութիւնը՝ ի գործ չդնեմք զայն սնտուի եւ վնասակար բաներու:

Մեր ժամանակն ու տպագրութեան գործագրութիւնը ոչ թէ այնպիսի բաներու կկարօտին, այլ կպահանջեն՝ մանաւանդ մեր ազգին մէջ ծաւալել այնպիսի հոգի մի՝ որոյ նպատակը լինի ընդհանուր յառաջադիմութիւն, ճշմարիտ ազգասիրութիւն, բարոյական բարգաւաճութիւն, համամանցից կարեկցութիւն եւ միաբանութիւն: Մեզ պէտք չեն երբէք խռովութիւններ, կռիւներ, երկպառակութիւններ, ատելութիւններ. այլ սոցա հակառակ՝ պէտք է բաց եւ հեռատես աչքով նայեմք մեր շրջակայ լուսաւորեալ ազգերուն, եւ ընդունիմք այն ամենայն ազգաշինութեան միջոցները, որոց անունն է աշխոյժ, ջանք, միութիւն եւ յառաջադիմութիւն, որք եւ միայն կարող են պահպանել աշխարհիս մէջ մեր պատուաւոր ազգ լինելուն փառքն ու պարծանքը:

ՅՈՎՀԱՆԵՍ ՏԷՐ ԱՐԲԱՍԵԱՆ:

ԹԵՌՈՒՍԻՈՅ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻՆ.

Թէ որ կայ ժամանակ մը յորում ազգային գործողութեան զբաղած անձինք պէտք է խորհրդաւոր լուծեամք մը՝ բայց աւելի եռանդեամբ ու անխնջ ջանիւք բան առաջ տանին, անշուշտ այն ժամանակն է յորում ամենուէն աչքը այն գործողութեան վրայ դարձած է, եւ շատին բերանը անոր վրայ բացուած՝ իրարու համաձայն եւ անհամաձայն խօսքեր կտարածեն ազգին մէջ: Այսպիսի ժամանակ է նաեւ Խալիպեան Ուսումնարանին համար այս տարիս՝ յորում երրորդը կվերջանայ ու չորրորդը կսկսի:

Բայց քանի մը օրինաւոր պատճառներէ, եւ աւելի՝ բարեկամաց անկեղծ հարցմունքներէն ու եռանդուն յորդորանքներէն, հարկադրեցանք այժմէն համառօտ տեղեկութիւն մը տալ հասարակաց՝ ազգային ուսումնարանիս այժմու վիճակին վրայ, եւ յուսամք թէ ասով ալ կհասնիմք մեր մերձաւոր նպատակին՝ որ է ընդհանրապէս ազգասէր բարեսի-

րաց սիրտը հանգչեցնել, եւ մասնաւորապէս ուսումնարանին մէջ զաւակ ունեցող ծնողաց միտքը եւ սիրտը աղատ պահել ամէն տեսակ պղտորութենէ ու տարակուսանքէ:

Թէ ոգոսիոյ ուսումնարանը աշխարհիս սր եւ իցէ կողմի Հայերուն համար բացուած լինելով, մէջի ուսումնական կարգադրութիւնն ալ իհարկէ այնպիսի ընթացք մը պիտի ունենայ որ յարմար գայ՝ որչափ որ կարելի է՝ ամէն տեղի Հայերուն ուսումնական պիտոյիցը. այսինքն մէջի աշակերտները սովորին այնպիսի ուսմունք եւ լեզուներ՝ որ անօգուտ չլինին իրենց, երբոր դառնան իւրաքանչիւրն իրենց տունն ու հայրենիքը: Այս մեծ ու դիւսաւոր դժուարութիւնը դիւրացնելն, ու գործը անխախտ կարգի մը դնելը՝ հարկաւ ժամանակի կարօտ է, այսինքն գոնէ տասը կամ վեց կամ ութը տարուան, եւ սակայն նաեւ այս երեք տարուանս մէջ ըստ բաւականին հասկըցուեցաւ թէ ասոր հնարքն